

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

İMÂM MÂTÜRÎDÎ VE TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş

Doç. Dr. Mehmet Ümit

Arş. Gör. Bilal Kır

1. Baskı

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

ISBN 978-975-548-485-3
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
İMÂM MÂTÜRİDÎ VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN

Editörler
Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş
Doç. Dr. Mehmet Ümit
Arş. Gör. Bilal Kır

Sayfa Düzenlemesi
Hamit Sağlam

Kapak Tasarımı
Eren Sakız

Kapak Resmi
Şerbu't-Te'vilât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 48

Baskı / Cilt: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77
Sertifika No: 44451

1. Baskı
Ekim 2019, İstanbul

İlahiyat Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI
YAYINLARI

Ümraniye
Belediyesi

Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* Sempozyumu M.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Ümraniye Belediyesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler üzerine inşa edilen metinler, kör hakem sürecinden geçerek kitap hâline getirilmiştir. Metinlerin muhteva ve dil bakımından sorumluluğu müelliflerine, teli hakları editörlere, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

MÂTÜRİDÎ'NİN NÜZÛL SEBEBİ RİVÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ –REDDETTİĞİ RİVÂYETLER–

Mustafa Cihad BAKKAL**

GİRİŞ

Mâtürîdî (ö.333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 302 nüzûl sebebi rivâyetine yer vermektedir. Söz konusu nüzûl sebebi rivâyetlerinin bir kısmı hakkında değerlendirmelerde bulunan Mâtürîdî, bunlardan bazılarını kabul ederken, bazılarını ise reddetmektedir. Naklettiği nüzûl sebeplerini doğrudan kabul ettiğini gösteren net ifadeler kullanmasa da bazı rivâyetleri delil olarak göstermesi, bazılarını ihtimal dâhilinde görmesi, bazılarının kabulü için sahihlik şartı koşması, bir kısmını ise olumlu veya olumsuz bir değerlendirme yapmadan olduğu gibi nakletmesi vb. uygulamaları bu tür rivâyetleri kabul ettiğine bir işaret sayılabilir.

Öte yandan Mâtürîdî görebildiğimiz kadarıyla zikrettiği nüzûl sebebi rivâyetlerinden 21'ini farklı gerekçelerle reddetmektedir. Çoğu yerde ret gerekçesi rivâyet-metin (nass) uyumsuzluğudur. Ayrıca peygamber ve sahâbe tasavvuru, tarihî gerçeklere, siyaka, Arap diline aykırılık, nesh telakkisi vb. hususlar da onu nüzûl sebebi rivâyetlerini redde sevk eden amiller olarak gözükmektedir.

Bu çalışmada genel itibarıyla Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde reddettiği nüzûl sebebi rivâyetleri, bunları reddetmede takip ettiği yol, bunun gerekçesi ve ulaştığı neticeler üzerinde durulacaktır. Konu işlenirken Mâtürîdî'nin reddettiği rivâyetler diğer tefsirlerle mukayese edilecek; rivâyetlere onun gibi yaklaşanlar veya farklı bir düşünceye sahip olanlar var ise bu âlimler ve değerlendirmeleri hakkında bilgi verilecektir. Sonuç olarak Mâtürîdî'nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini tahlil ve tenkitte tefsir tarihinde hangi noktada durduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı.

1. MÂTÜRİDÎ'DE ESBÂB-I NÜZÛLE GENEL BAKIŞ

Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerini reddi konusunu detaylı bir şekilde ele almadan önce genel esbâb-ı nüzûl metodu hakkında bazı açıklamalar yapmak faydalı olacaktır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, oldukça erken dönemde yazılmış olan *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde Mâtürîdî, genellikle dirâyet ağırlıklı bir metot benimsemiş olmasına rağmen, nüzûl sebebi rivâyetlerine çokça yer vermesiyle de dikkat çekmektedir. *Te'vilât*'ta tespitlerimize göre 222 farklı âyet hakkında toplam 302 nüzûl sebebi rivâyetine yer verir ki, bu hiç de azımsanmayacak bir sayıdır. Bununla birlikte o, nüzûl sebeplerini sadece nakletmekle yetinmemiş, bu rivâyetleri tahlil edip değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu nedenle Mâtürîdî'nin tefsirinin önemli yönlerinden birinin de esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine yönelik değerlendirmeler olduğunu söyleyebiliriz.

Mâtürîdî bu kadar rivâyet nakletmesine rağmen, dikkat çekici bir şekilde tefsir anlayışını genel itibarıyla esbâb-ı nüzûl rivâyetleri üzerine inşâ etmez. Nüzûl sebeplerini farklı açılardan değerlendirse de âyetlerin mânalarını tespitinde temel bir unsur olarak görmez.

Mâtürîdî özellikle metninden genel mânasının anlaşıldığı yerlerde âyetin mesajını ve içerdiği hükümleri bilmemin yeterli olacağını, bunun dışında âyetin nüzûl sebebini, kimin hakkında ve hangi olay üzerine indiğini bilmeye gerek olmadığını ifade eder. Nitekim “*Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz bulûğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir...*”¹ âyetini izah ederken böyle bir yaklaşım ortaya koyar. Âyetin Esmâ bt. Mersed'in, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evine izinsiz bir şekilde girenlerin davranışlarını çirkin bulması üzerine indiği,² ve ayrıca öğle vakti Hz. Ömer'in evine izinsiz giren bir çocuğun onu uygunsuz bir vaziyette görüp, Hz. Ömer'in bu olayı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz etmesinden sonra nâzil olduğu şeklinde³ iki farklı rivâyet nakleder ve ardından şu önemli açıklamaları yapar:

“*Âyetin mânasını, âyette zikredilen edep ile ilgili konuları ve hükümleri bilmenin dışında/bildikten sonra âyetin kimin hakkında ve hangi olay üzerine indiğini bilmemize gerek yok.*”⁴

1 en-Nûr 24/58.

2 Benzer rivâyetleri Mukâtil (ö. 150/767), Vâhidî (ö. 468/1076) ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) zikretmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 207; Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*, s. 339; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, VI, 60.

3 Bu rivâyet Semerkandî'de (ö. 375/985) neredeyse aynı lafızlarla geçmektedir (Semerkandî, *Tefsîrü's-Semerkandî*, II, 545). Vâhidî ve İbnü'l-Cevzî ise benzer bir muhtevayla daha özet bir rivâyet nakletmektedir (Vâhidî, *Esbâb*, s. 339; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 60).

4 “*لكن لا حاجة لنا إلى أن نتعرف أنها نزلت في شأن فلان أو فلان، أو في أمر فلان وسببه، سوى أن نتعرف الموضع فيها وما ذكر من أنواع الآداب والأحكام*”; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, X, 195-196.

Anlaşılan o ki, burada Mâtürîdî nüzûl sebeplerine mânaya tesir edip etmemesi bakımından yaklaşmaktadır. Nüzûl sebebini bilmeden de âyetin bizzat metninden, mânasının ve içerdiği hükümlerin anlaşıldığı âyetlerde söz konusu âyetin kimin hakkında, hangi olay ve sebep üzerine nâzil olduğunu bilmeye gerek olmadığı yönündeki kanaatine yer vermektedir. Gerçekten de âyetleri bu açıdan iki kısma ayırmak mümkündür. Bazı âyetler var ki, nüzûl sebebi bilgisi olmadan anlaşılması neredeyse imkânsız iken, bazıları hakkında ise nüzûl sebepleri zikredilmesine rağmen, herhangi bir nüzûl sebebine ihtiyaç duyulmaksızın âyetin sadece lafzından mânası kolaylıkla anlaşılabilmekte, nakledilen rivâyetlerin bilinmesi veya bilinmemesi mânayı etkilememektedir. İşte böyle yerlerde Mâtürîdî detaya girmenin bir anlam ifade etmediğini, âyet okunduğunda içerdiği mânalar lafızdan hiçbir sıkıntı duyulmadan doğrudan anlaşıldığında rivâyetlerle uğraşmanın bir faydasının olmadığını düşünmektedir.⁵

Öte yandan Mâtürîdî naklettiği nüzûl sebeplerine yönelik farklı tavırlar sergiler. Bazı rivâyetlerin nüzûl sebebi olabileceğine ihtimal verirken bazılarını ise ihtimal dışı görür veya eleştirir. Kimi zaman da rivâyetler arasında tercihler yapar. Fakat rivâyetleri tenkit ettiği veya kabul etmediği zaman genel itibarıyla rivâyetin tamamını değil, sadece kendisine makul gelmeyen kısmını reddeder. Dolayısıyla rivâyeti kendi içerisinde değerlendirir, rivâyetin sahih olan ve olmayan kısımlarını birbirinden ayırır. Bu değerlendirmeyi ise senet cihetiyle değil sadece metin açısından yapar. Burada “hem sahâbe’ye hem de Hz. Peygamber’e yakıştıramaması” başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınacak olan Ahkâf sûresinin 9. âyetindeki “... *Bana ve size ne yapılacağına bilmem...*” ifadesiyle ilgili naklettiği rivâyete yönelik değerlendirmeleri örnek olarak gösterilebilir.

Mâtürîdî tek düze bir esbâb-ı nüzûl anlayışına sahip değildir. Bilakis çok yönlü ve geniş bir yorum yöntemi benimsemektedir. Bu nedenle bazen tek bir âyeti tahlil ederken bile esbâb-ı nüzûl konusunda çok farklı yaklaşımlar ortaya koyabilmektedir. Bir misal vermek gerekirse, “*Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’an’ı okumakta acele etme. ‘Rabbim! İlmimi artır’ de.*”⁶ âyetinde dört farklı yaklaşım sergiler. Söz konusu âyeti iki kısma ayırarak inceleyen Mâtürîdî öncelikle “*Gerçek hükümdar olan Allah yücedir...*” ifadesinin ancak sözlü veya fiili olarak meydana gelen hadiseler üzerine zikredilebileceğini söyler. Böylece bu kısmın, bir sebep olmaksızın inemeyeceği şeklindeki iddiasını dile getirir.⁷ Diğer taraftan âyetin ikinci kısmında daha farklı bir yaklaşım ortaya

5 Benzer şekilde Dihlevî (ö. 1176/1762), bir kısmı hariç nüzûl sebebi olarak nakledilen rivâyetlerin pek çoğunun, Kur’an’ın anlaşılmasında herhangi bir faydasının olmadığını belirtir. Bkz. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzû'l-kebir*, s. 76.

6 Tâhâ 20/114.

7 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 241.

koyar. "...Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme. 'Rabbim! İlmimi arttır' de." ifadesiyle ilgili ehl-i te'vilden, önce şöyle bir nüzûl sebebi rivâyeti nakleder:

"Cibrîl, Hz. Peygamber'e sûre veya âyetler getirdiğinde onları ona okuyordu. O daha tilavetini bitirmeden Hz. Peygamber unutmaya korkusuyla baş tarafını okumaya başlardı. İşte bunun üzerine Allah 'Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme...' beyanını inzâl buyurdu."⁸

Ancak rivâyeti zikretmesine rağmen, âyeti anlamlandırırken rivâyetten bağımsız bir şekilde kendi tasavvuruna dayanarak şöyle bir yorum yapar: "Âyetteki 'acele etme' nehyi 'vakti gelmeden önce Allah'ın Kur'an'da zikrettiği vaidlerin gerçekleşmesi hususunda acele etme' anlamında olabilir." Böylece konuyla ilgili nüzûl sebebi bulunmasına rağmen, sadece tasavvuruna istinaden farklı te'villere yönelebileceğini göstermiş olur. Daha sonra Mâtürîdî naklettiği nüzûl sebebini tahlile tâbi tutar. Rivâyette anlatılanların mümkün olabilmesi için Cibrîl vahyi okurken Hz. Peygamber'in de onunla beraber okuduğu şeklindeki bilginin sabit olması gerektiğini belirtir. Böylece bazı nüzûl sebeplerinin kabulü için sahihlik şartı aradığını ortaya koyar. Son olarak âyette zikredilen "acele etme" uyarısının, ehl-i te'vil tarafından zikredilen sebeb-i nüzûl rivâyetinde anlatılan hadiseler gerçekleşmeksizin –Allahu alem– de sadır olmasının mümkün olduğunu söyleyerek âyetin ilgili kısmının ibtidâen nâzil olma⁹ ihtimalini gündeme getirir.¹⁰

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Mâtürîdî Kur'an'ı yorumlarken tefsir tarihinde alışlagelmiş anlayıştan farklı olarak esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine daha az önem vermektedir. Genel itibarıyla sebeb-i nüzûl rivâyetlerini zikretse de, bu rivâyetleri âyetleri anlamada tek başına belirleyici bir unsur olarak görmemekte ve rivâyetlere dirâyetini de katarak en doğru anlama ulaşmaya çalışmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak tefsirinde bazı nüzûl sebebi rivâyetlerini reddetmektedir. Şimdi Mâtürîdî'nin reddettiği rivâyetleri detaylı bir şekilde inceleyelim.

8 Benzer bir olaydan Mukâtil, nüzûl sigasız bir şekilde bahsetmektedir (Mukâtil, *Tefsîr*, III, 43). Semerkandî ve İbn Kesîr lafzen bazı farklılıklar içerse de manen bu nüzûl sebebine benzer bir rivâyet zikretmektedir (Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, II, 431; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, III, 162). İbnü'l-Cevzî ise bazı nüanslar hariç neredeyse aynı lafızlarla bu rivâyeti İbn Abbâs'a isnad etmektedir (İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, V, 325).

9 Bu kavram, Mâtürîdî'nin esbâb-ı nüzûl anlayışında önemli bir yer işgal etmektedir. O, öncesinde bir sual veya hadise meydana gelmeksizin doğrudan nâzil olan âyetleri ifade etmek için pek çok yerde bu tabiri kullanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Bakkal, "Mâtürîdî'nin İbtidâen Nüzûl Anlayışı", s. 62-74.

10 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IX, 241-242.

2. ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ REDDETMESİ

Mâtürîdî zaman zaman nüzûl sebebi rivâyetlerinden istifade etse de bu rivâyetleri sadece mânâyı tespit için kullanmaz. Bunun yanı sıra yaygın bir şekilde kabul gören bazı rivâyetleri nüzûl sebebi olamayacaklarını belirtmek için özellikle zikreder. Tespitlerimize göre Mâtürîdî naklettiği nüzûl sebebi rivâyetlerinden 21 tanesini çoğu zaman “لا يَحْتَمَلُ/ihimal dâhilinde değil”¹¹, bazen de “لا يَجُوزُ/câiz değil”¹² ve “غَيْرُ مُحْتَمَلٍ/muhtemel değil”¹³ gibi lafızları kullanarak reddetmektedir.

Onun esbâb-ı nüzûl anlayışını ve özellikle de rivâyetleri reddinin altında yatan sebepleri kavrayabilmek için öncelikle iki hususun çok iyi bilinmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bunlardan ilki haber-i vâhidlere bakışıdır. Mâtürîdî'ye göre âhâd haberler zarurî bilgi sebebi değildir. Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri âhâd haber hükmünde olduğu için bu rivâyetlerle amel etmek zorunlu değildir.¹⁴ Mâtürîdî'nin pek çok yerde nüzûl sebebi rivâyetlerini bağlayıcı görmemesinin ve rivâyetlere rağmen, farklı görüşler ileri sürmesinin temelinde bu anlayış yatmaktadır.

İkincisi ise Mâtürîdî'nin metin merkezli bir Kur'an anlayışına sahip olduğu gerçeğidir. O, Kur'an'ı yorumlarken öncelikle âyetlerin metinlerinden hareket etmektedir. Konuyla ilgili rivâyet(ler) bulunsa bile şâyet mâna sadece âyet metnine bakarak anlaşılabilirse böyle durumlarda ayrıca metnin dışından gelen harici bir bilgi vasıtasıyla âyeti yorumlamaya yönelmemektedir. Bir bilgi kaynağı olarak zaman zaman konuyla ilgili seleften gelen rivâyetlere ve nüzûl sebeplerine yer verse de bu bilgileri âyetin zâhiri mânasına ters düştüğü durumlarda esas almamakta ve rahatlıkla tenkit edip reddedebilmektedir. Dolayısıyla onun esbâb-ı nüzûl anlayışında âyet metinleri, nüzûl sebebi rivâyetlerinden daha öncelikli bir konuma sahiptir. Bu nedenle çoğu zaman âyetin metninden hareketle ulaştığı mânâyı, nüzûl sebebine dayalı mânaya tercih etmektedir. Bu hususlar tespit edildiğinde Mâtürîdî'nin niçin bir kısım sebab-i nüzûl rivâyetlerine itibar etmediği, bazılarını ise tenkit edip reddettiği anlaşılır bir hâl almaktadır.

Öte yandan reddettiği nüzûl sebebi rivâyetleri bir bütün hâinde incelendiğinde Mâtürîdî'nin bir takım gerekçelere dayandığı görülmektedir. Burada konu, Mâtürîdî'nin sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi için bu ret gerekçeleri üzerinden işlenecektir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerini tahlil ederken genel itibarıyla temel aldığı referans noktası ilgili âyetin metnidir. O, rivâyetleri değerlendirirken öncelikle rivâyette anlatılanlarla âyette zikredilen hu-

11 Bazı örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIV, 297.

12 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 325.

13 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 17.

14 Detaylı bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 15.

suslar arasında birliktelik bulunup bulunmadığına bakmaktadır. Rivâyeti âyete muhâlif gördüğü durumlarda ise tarihî verilere, siyaka aykırılık gibi öncülleri ileri sürerek rivâyete yönelik eleştirilerini sunmaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin reddettiği rivâyetlerin çoğunda metne aykırılık ilk öncül olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca rivâyetlerde anlatılanları peygamber ve sahâbe tasavvuruna aykırı bulması da önemli bir ret gerekçesidir. Bununla birlikte biz burada metne aykırılığı bir başlık, bunun dışındaki rivâyeti ret nedenlerini ise ön plana çıkardığı diğer amilleri de göz önünde bulundurarak ayrı başlıklar hâlinde vermeyi uygun gördük. Rivâyet-metin uyumsuzluğundan başlayarak Mâtürîdî'nin rivâyetleri ret nedenleri üzerinde duralım.

2.1. RİVÂYET-METİN (NASS) UYUŞMAZLIĞI

Nakledilen bir olayın nüzûl sebebi kabul edilebilmesi için gerekli görülen şartlardan biri, anlatılan olay ile söz konusu âyetin muhtevasının uyumlu olmasıdır.¹⁵ Mâtürîdî nüzûl sebeplerini değerlendirirken bu hususu oldukça önemser. Nitekim o, dış bağlama önem vermekle birlikte metnin dışından gelen nüzûl sebeplerinin kabulü için iç bağlamı esas alır. Ona göre dış bağlamlar ancak âyetin muhtevasıyla ve hatta zaman zaman lafızlarıyla uygunluk arz ettiği sürece kıymetlidir ve kullanılabilir. Bu şartları sağlamayan rivâyetlerin ise terk edilmesi gerekir. Konuyla ilgili bir misal vermek gerekirse; “*Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın./ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ بِجَهَالَةٍ فَتُصِيبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ*”¹⁶ âyetiyle ilgili rivâyet bu bağlamda değerlendirilebilir. Mâtürîdî'nin ifadesine göre bu âyetin Ukbe b. Ebî Muayt hakkında nâzil olduğu hususunda ehl-i te'vilin icmâsı vardır veya büyük bölümü bu görüştedir. Hadise şu şekilde gerçekleşmiştir:

*“Hz. Peygamber Ukbe'yi Beni Mustalik Oğullarına zekâtları toplamak için göndermişti. Ukbe ile Beni Mustalik arasında Câhiliye devrinde bir düşmanlık vardı. Onlar Ukbe'yi almak (karşulamak) için şehrin dışına çıktılar. O, bundan dolayı korkarak geri döndü ve 'topluluk zekât vermeyi reddetti' dedi. Bu olay sonrasında Resûlullah (s.a.v.) zekâtları toplaması için Hâlid b. Velîd'i gönderdi. O, Beni Müstalik Oğullarının namaz kaldığını ve taatlerini yerine getirdiklerini gördü. Onlar zekâtları toplayarak Hâlid b. Velîd'e teslim ettiler. O da zekâtları Hz. Peygamber'e götürdü. Âyet işte bu olay üzerine nâzil oldu.”*¹⁷

15 Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, s. 360.

16 el-Hucurât 49/6.

17 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV, s. 62. Bu rivâyete farklı varyantlarıyla birlikte neredeyse tüm tefsirlerde ve müstakil esbâb-ı nüzûl kitaplarında rastlamak mümkündür (Mukâtil, *Tefsîr*, IV, 92-93; Taberî, *Câmi'*, XVI, 160-162; Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, III, 325; Vâhidî, *Esbâb*, s. 407; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 460-461; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 210-211).

Rivâyette anlatılanları âyet metniyle bağdaştıramayan Mâtürîdî şu şekilde iki eleştiri yapmaktadır:

1. Ehl-i tev'ilin zikrettiği olayın aslı olsa bile (âyetteki) tessebüt (emri) bu olay hakkında değildir. Çünkü (rivâyete göre) âyet adamın (Ukbe) haberi sonrasında nâzil olmuştur. Hâlbuki âyette henüz meydana gelmemiş olaylar hakkında fasığın getirdiği habere ilişkin tessebüt emri vardır. Bu da âyetin, fâsıkın getirdiği haber ile ilgili hükmü beyan etmek için ibtidâen nâzil olduğuna delil teşkil etmektedir.¹⁸

2. Bu adamın münafık olması muhtemeldir. Allah münafıkın haberini araştırmayı emretmemiştir. Çünkü nifak kalpte olur ve açığa çıkmaz. Fısk ise açıktan olur. Âyette Allah fâsıkın haberini araştırmayı emretmiştir. Bu da göstermektedir ki âyet, rivâyette bahsi geçen adam hakkında nâzil olmamıştır. Çünkü haberde geçtiği şekliyle münafıktan başkasının Müslümanların aleyhinde tezviratta bulunması mümkün değildir (لا يَحْتَمِلُ). Bu husus, ehl-i te'vilin naklettikleri haberde hataya düşüklerine (vehm) delil teşkil etmektedir.¹⁹

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, ehl-i te'vilin büyük bir çoğunluğu tarafından âyetin nüzûl sebebi olduğu ileri sürülen haberi kabul etmemekte ve temel olarak söz konusu haberi iki açıdan tenkid etmektedir. Birincisi, Mâtürîdî'ye göre zikredilen olay bir fiil vuku bulmuş olsa bile âyetin nüzûlüyle bir ilişkisi yoktur. Çünkü âyet herhangi bir olaydan bağımsız bir şekilde fasığın getirdiği haber ile ilgili henüz meydana gelmemiş, sonradan yaşanması muhtemel olaylar hakkında ibtidâen nâzil olmuştur. Açıkça zikretmese de, anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdî böyle bir sonucu âyetin metin yapısından hareketle ulaşmaktadır. Zira metne bakıldığında “Eğer bir fâsık size haber getirirse / إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ” şeklinde şart edatının kullanıldığı görülmektedir. Bu da, âyetin, nazil olduğu andan sonraki olaylar hakkında indiği hissini uyandırmaktadır.

Rivâyete yönelik ikinci tenkidinde yine Mâtürîdî, âyetin metni ile nakledilen sebep-i nüzûl rivâyeti arasındaki çelişkiyi gündeme getirmektedir. Mâtürîdî'ye göre anlatılanlara bakıldığında rivâyette kendisinden bahsedilen kişinin münafık olması

Bununla birlikte Mâtürîdî'nin naklettiği rivâyet esas alındığında muhteva itibariyle oldukça benzer bir rivâyetin Taberî tarafından Katâde'ye isnad edildiği görülmektedir (Taberî, *Câmi'*, XVI, 161). İbn Kesîr ise Taberî'nin kaydettiği rivâyete aynen yer vermekte ve aralarında İbn Ebî Leylâ, Yezid b. Rûmân, Dahhâk ve Mukâtil b. Hayyân'ın da yer aldığı pek çok Selef ulemâsı tarafından âyetin Ukbe hakkında indiğine dâir görüşün kabul gördüğünü belirtmektedir (İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, IV, 211).

18 Fadl Hasan Abbâs, ilgili âyetin Velîd b. Ukbe hakkında nâzil olduğu görüşüne katılmaz ve o da Mâtürîdî gibi âyetin, öncesinde herhangi bir sebep olmaksızın ibtidâen nâzil olmuş olabileceğini belirtir. Bkz. Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü'l-burhân*, I, 338.

19 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV, s. 62. Benzer şekilde Râzî (ö. 604/1208) de âyetin Velîd b. Ukbe hakkında nâzil olmasını uzak görür ve bu bağlamda bir takım deliller sunar. Bkz. Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, XXVIII, 103.

muhtemeldir. Allah, âyette fâsıktan bahsederken ve fâsıkın haberine yönelik tesebüt emri verirken rivâyet ise münafık hakkındadır. Münafıkın haberini araştırmayı Allah emretmemiştir. Çünkü nifak kalpte olur ve izhar edilmez. İzhar edilmeyen bir şeyin araştırılması ise zaten mümkün değildir. Ayrıca Mâtürîdî rivâyetteki şekliyle münafıktan başkasının Müslümanlara yalan söylemesinin mümkün olmadığını, bunun da âyetin rivâyetindeki adam hakkında nâzil olmadığına delil teşkil ettiğini zikretmektedir. Anlaşılan o ki, Mâtürîdî'ye göre rivâyetdeki tavır nifak tavrı iken âyet fâsıklardan bahsetmekte ve dolayısıyla rivâyetdeki münafıklık alametleri ile âyetdeki fâsık lafzı uyuşmamaktadır. Rivâyeti bu şekilde metin cihetiyle tahlil eden Mâtürîdî, söz konusu sebepleri ileri sürerek nakledilen rivâyetin âyetin nüzûl sebebi olmasına imkân vermemekte, ayrıca ehl-i te'vilin bu rivâyeti âyetle ilişkilendirerek hataya düştüklerini ifade etmektedir.

Netice itibariyle şunu ifade edebiliriz ki, Mâtürîdî'ye göre nakledilen bir nüzûl sebebi rivâyetinin kabulü için temel ölçüt metne uygun olmasıdır. Bu nedenle Mâtürîdî metne aykırılık arz eden rivâyetlerin bir kısmını reddetmiştir. Onun rivâyetleri ret gerekçeleri sadece bununla da sınırlı değildir. Şimdi diğer ret gerekçelerine de göz atalım.

2.2. HZ. PEYGAMBER VE SAHÂBE TASAVVURUNA AYKIRILIK

Mâtürîdî bazı nüzûl sebebi rivâyetlerini Hz. Peygamber ve sahâbe tasavvuruna aykırı düştüğü için reddetmektedir.

2.2.1. Rivâyette Anlatılanları Hz. Peygamber'e Yakıştıramaması

Mâlûm olduğu üzere esbab-ı nüzûl rivâyetleri genellikle Hz. Peygamber ve etrafında bulunup nüzûl ortamına şahit olan kişilerin başlarından geçen hâdiseleri haber vermektedir. Mâtürîdî bu tür rivâyetleri değerlendirirken Hz. Peygamber'in şahsiyetini ve peygamber tasavvurunu esas alarak rivâyetlerde geçen bazı söz ve fiillerin ona isnad edilmesine karşı çıkmaktadır. Sözelimi rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbından bazı kişiler onun meclisine katılmak için erken davranıp yakınına oturuyorlardı. Ashâb Hz. Peygamber'in yanına oturduğu için sonradan gelen Mekke'nin eşrafi ve efendileri bir kenara oturuyorlar ve "*biz gelip bir kenara mı oturacağız*" diyorlardı. Onlar bu durumu Hz. Peygamber'e anlattılar ve "*Biz kavminin eşrafi ve efendileriyiz, bizi oturduğun yere yakınlaştırsan/yakın oturtsan*" dediler. Tam Hz. Peygamber bunu yapmaya kastetmişti ki, Allah Teâlâ nebisini itâb eden "*Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma*"²⁰ âyetini inzâl buyurdu.²¹

20 el-En'âm 6/52.

21 Kaynaklarda bu mânada pek çok rivâyet nakledilmektedir. Nitekim Müslim ve İbn Mâce'de daha farklı bir muhtevayla benzer bir rivâyet geçmektedir (Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 46 (II, 1878);

Ehl-i te'vilin büyük çoğunluğunun bu görüşte olduğunu belirten Mâtürîdî, bu rivâyetin âyetin nüzûl sebebi olmasını uzak görmektedir. Ona göre bu rivâyetle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) öylesine çirkin bir fiil ve söz isnad edilmektedir ki, eğer o böyle bir şey yapmış olsaydı bu davranışı onun nübüvvetini ve risâletini düşürürdü. Çünkü Hz. Peygamber'in, düşmanlarını yanına oturtup dostlarını uzaklaştırması mümkün değildir. Bunu bütün mahlûkat arasından seçilmiş Hz. Peygamber'in yapması bir yana, sefih bir insan bile yapmaz. Ayrıca böyle bir şeyin Hz. Peygamber'in aklına gelmesi de mümkün değildir. Çünkü böyle bir söz dolayısıyla kâfirler Hz. Peygamber'i tan etme fırsatı yakalamış olur ve “*insanları tevhide, kendisine inanmaya ve tâbi olmaya çağırıyor, insanlara bunu yapıp kendisine icabet ettiklerinde ise onları kovuyor ve meclisinden uzaklaştırıyor*” derlerdi. Mâtürîdî, yemin ederek böyle bir şeyin her akıl sahibi tarafından reddedileceğini ifade etmektedir. Rivâyette yer alan şekliyle Mekke'nin ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'den, dostlarını yanından uzaklaştırıp kendilerini yanına yaklaştırma isteklerini imkân dâhilinde gören Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bunu yapmaya kastetmesini veya böyle bir şeyin aklına gelmesini ise mümkün görmemektedir (لا يحتمل).²² Müellifin bu açıklamalarından, rivâyetlerin tamamını reddetmediği, sadece kendisine makul gelmeyen kısmı kabule yanaşmadığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Sahâbeye Yakıştıramaması

Mâtürîdî bazı nüzûl sebebi rivâyetlerini ise rivâyette anlatılanları sahâbeye yakıştıramadığı için reddetmektedir. İlgili rivâyetler bir bütün hâlinde incelendiğinde hemen hepsinde Mâtürîdî sahâbeye isnad edilen ve onların genel mânada Hz. Peygamber'e karşı edebe mugayir söz ve fiillerinden bahseden rivâyetleri ihtimal dışı görmektedir. Öte yandan Mâtürîdî dikkat çekici bir şekilde bazeñ rivâyette zikredilenleri sahâbenin tamamına yakıştıramazken bazen ise belli kişilerin veya grupların adını anarak onlardan böyle davranışların sadır olmayacağını ifade etmektedir. Bu gibi yerlerde yaptığı açıklamalardan Mâtürîdî'nin sahâbe arasında bir ayrıma gittiği ve sahâbenin hepsini aynı derecede görmediği anlaşılmaktadır.²³

İbn Mâce, “Zühd”, 7 (II, 1383)). Mukâtil konuyla ilgili benzer bir nüzûl sebebi aktarmaktadır (Mukâtil, *Tefsîr*, I, 562-563). Taberî, İbnü'l-Cevzî, İbn Kesîr ve Süyûtî ise Mâtürîdî'nin zikrettiği rivâyetin çok sayıda farklı varyantına yer vermektedir (Taberî, *Câmi'*, VII, 262-264; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 44-45; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, II, 128; Süyûtî, *Lübâb*, s. 106-107). Öte yandan Semerkandî ve Vâhidî de ilgili rivâyeti oldukça yakın lafızlarla zikretmektedir (Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, I, 450; Vâhidî, *Esbâb*, s. 219-220).

22 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 72. Bu rivâyetle ilgili çok sayıda kaynağa göz atmamıza rağmen, herhangi bir eleştiriye rastlayamadık.

23 Detaylı bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 339; XIII, 363; XIV, 57-58; XII, 354.

2.2.2.1. Sahâbenin Tamamına Yakıştıramaması

Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerine itiraz noktaları arasında en çok ön plana çıkan hususlardan biri, Hz. Peygamber'e karşı sahâbeden sadır olduğu iddia edilen edebe mugayir bazı söz ve fiilleri onlara yakıştıramamasıdır. Mâtürîdî bu türden rivâyetleri kabule yanaşmaz ve bazen herhangi bir ayrıma gitmeksizin sahâbenin tamamının bu gibi davranışlardan beri olduğunu söyler. Sözügelimi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra eşleriyle evlenilmesini yasaklayan âyetin nüzûl sebebiyle ilgili rivâyete karşı böyle bir itirazını gündeme getirir. Rivâyete göre hicâb âyeti nâzil olduktan sonra Peygamber eşleri sahâbeyle örtünün arkasından konuşmaya başlamışlardı. Sahâbenin onların yanına girmeleri ve onlara bakmaları yasaklanınca bir adam "biz amcamızın, halamızın, teyzemizin ve dayılarımızın kızlarının yanına girmekten mi men ediliyoruz. Allah'a yemin olsun ki, eğer Hz. Muhammed ölürse -Hz. Peygamber'in eşlerinden birinin ismini söyleyerek- falancayla evleneceğim dedi" ve bunun üzerine "...Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen söz konusu olamaz..."²⁴ âyeti nâzil oldu.²⁵ Bu olayın âyetin nüzûl sebebi olmasını uzak ve çirkin gören Mâtürîdî'ye göre hiçbir sahâbinin veya safiyane imana sahip, Müslümanlığı güzel olan birinin bu sözü söylemesi ihtimal dâhilinde değildir (بعيد قبيح لا يحتمل). Böyle bir şeyin, sahâbenin aklına gelmesini dahi imkân dışı gören Mâtürîdî, bu sözü ancak bir münafığın söyleyebileceğini belirtmektedir.²⁶ İfadelerinden de anlaşılacağı üzere Mâtürîdî, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra onun geride bıraktığı eşleriyle evlenmek isteyebileceklerini herhangi bir sahabî ile bağdaştırmamaktadır.

Kaynaklarda ilgili nüzûl sebebinin yoğun bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Hemen ifade edelim ki, ilgili eserlerde tartışma Mâtürîdî'nin aksine genel itibariyle kişiler üzerinden yürütülmekte ve bu sözü sarfeden kişinin Talha b. Ubeydullah olduğu belirtilmektedir. Nitekim bu âyetin Talha b. Ubeydullah hakkında nâzil olduğuna ilişkin bir görüşe yer veren İbn Atiyye (ö. 546/1152), rivâyette anlatılanları onunla bağdaştıramadığını ifade etmektedir.²⁷

24 el-Ahzâb 33/53.

25 Mukâtil ilgili nüzûl sebebinin aynı muhtevayla ve oldukça yakın lafızlarla zikretmektedir. Bununla birlikte O, Mâtürîdî'den farklı olarak rivâyette bahsi geçen kişilerin Talha b. Ubeydullah ve Hz. Âişe olduğunu da açıkça ifade etmektedir (Mukâtil, *Tefsîr*, III, 505). Öte yandan bu rivâyet Taberî, Semerkandî, Vâhidî ve İbnü'l-Cevzî'de daha kısa bir şekilde geçmektedir (Taberî, *Câmi'*, XII, 50; Semerkandî, *Bahrü'l-ülûm*, III, 71; Vâhidî, *Esbâb*, s. 374; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 416). Süyûtî ise söz konusu rivâyeti farklı tarikleriyle birlikte kaydetmektedir (Süyûtî, *Lübâb*, s. 195-196).

26 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XI, 376. Mâtürîdî'nin bu görüşüne uygun olarak bazı kaynaklarda ilgili âyetin, münafıkların benzer sözleri üzerine nâzil olduğuna delil teşkil eden bir rivâyet nakledilmektedir. Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, IV, 446; Ebü Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, VIII, 500-501.

27 İbn Atiyye, *el-Muharrar*, IV, 446.

Kurtubî (ö. 671/1272), Talha b. Ubeydullah hakkında nakledilen rivâyetle ilgili hocası Ebû'l-Abbâs'ın şunları kaydettiğini belirtmektedir: “*Bu söz, faziletli sahâbilerden rivâyet edilmektedir. Onlar, böyle bir şeyden uzaktır. Bu rivâyetin naklinde yalan vardır ve böyle bir söz ancak cahil münafiklara layıktır.*”²⁸

Diğer taraftan Âlûsî (ö. 1270/1853) de Mâtürîdî gibi bu sözü söyleyenlerin münafiklar olabileceğinden bahsetmekte ve böyle bir sözün ihlaslı bir mü'minden, hele de aşere-i mübeşşereden olan Talha b. Ubeydullah gibi bir zattan sadır olmasının mümkün olmadığını beyan etmektedir.²⁹

2.2.2.2. Sahâbenin Bir Kısımına/İleri Gelenlerine Yakıştıramaması

Mâtürîdî yukarıda zikri geçtiği üzere kimi sebab-i nüzûl rivâyetlerinde anlatılanları sahâbe vasfına uygun düşmediği için tamamıyla bağdaştıramayarak ihtimal dışı görmektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili rivâyetlere yönelik itirazları dikkatli bir şekilde tahlil edildiğinde Mâtürîdî'nin bazı rivâyetleri, sahâbenin bir kısmı, özellikle de ileri gelenleri tarafından Hz. Peygamber'e karşı saygısızlık mânasına gelebilecek bir söz veya fiilin sadır olamayacağı kanaatini taşıdığı için reddettiği anlaşılmaktadır.

Konuyu örnek üzerinden detaylandırmak gerekirse Mâtürîdî, naklettiği bir nüzûl sebebini Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman ile ilgili anlatılanları ilk planda sahâbenin ileri gelenleri arasında yer almasını delil getirerek reddetmektedir. Şöyle ki; Mâtürîdî'nin ehl-i te'vilden naklettiği rivâyete göre “*Anne ve babasına, 'Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye, onlar Allah'a sığınarak, 'Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın vaadi gerçektir' diyorlar, o da, 'Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir' diyordu.*”³⁰ âyeti Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman hakkında nâzil olmuştur.” Olay özetle şu şekilde gerçekleşmiştir: Hz. Ebû Bekir âyetteki emir gereğince³¹ ana-babasına itaat edip ihanda bulunmuştu. Oğlu Abdurrahman ise ana-babasına isyan edip kendisine davette buldukları hususlarda onlara muhalefet etmiş ve şöyle çirkin bir söz söylemişti: “*Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni kabirden çıkartılıp yeniden diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz? Hâlbuki ben onlardan hiçbirinin diriltildiğini göremiyorum.*”³²

28 Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 209-210.

29 Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, XXII, 107.

30 *el-Ahkâf* 46/17.

31 “*Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu!...*”; *el-Ahkâf* 46/15.

32 Bu rivâyet benzer bir muhtevayla Mükâtil'de nüzûl sigasız bir şekilde geçmektedir (Mükâtil, *Tefsîr*, IV, 21). İbnü'l-Cevzî, Begavî, Râzî ve Süyûtî ise ilgili rivâyeti nüzûl sebebi sigasıyla daha kısa bir şekilde nakletmektedir (Begavî, *Meâlimü't-tenzil*, VII, 259; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 380; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, XXVIII, 20; Süyûtî, *Lübâb*, s. 212).

Mâtürîdî'ye göre âyetin Abdurrahman'ın bu sözleri üzerine nâzil olduğunu gösteren söz konusu rivâyet sahih değildir (لا يصح). Zira ona göre önemli ve ileri gelen sahâbîler arasında sayılan Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman gibi bir kişi böyle bir mücadeleye girişmiş olamaz.³³ Görüldüğü üzere burada Mâtürîdî, Abdurrahman'ın sahâbenin ileri gelenlerinden olma vasfına dikkat çekerek anlatılanların onunla ilişkili olmasını kabul etmemektedir. Bu da Mâtürîdî'nin sahâbe arasında üstünlük bakımından bir ayrıma gittiğine, bazı hâl ve hareketleri, özellikle sahâbenin ileri gelenleri ile bağdaştıramadığına delil teşkil etmektedir.

Konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında bu âyetin Abdurrahman b. Ebû Bekir hakkında nâzil olup, olmadığı hususunda tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyete yönelik tefsirlerde üç farklı yaklaşım mevcuttur:

1. Âyetin Abdurrahman b. Ebû Bekir hakkında nâzil olmasında bir sıkıntı görmeyenler
2. Âyetin Abdurrahman b. Ebû Bekir hakkında nâzil olmasını kabul etmeyenler
3. Rivâyet ile âyetin arasını telif etmeye çalışanlar

Mukâtil (ö. 150/767) ve Taberî (ö. 310/922) ilk grup içerisinde yer almaktadır. Zira Mukâtil âyetteki sözleri sarf eden kişinin Abdurrahman b. Ebû Bekir olduğunu açıkça ifade eder. Taberî de ilk görüş olarak bunu zikreder, fakat her ikisi de rivâyete yönelik bir eleştiride bulunmazlar.³⁴

İkinci grup içerisinde Zeccâc (ö.311/923), Râzî (ö. 604/1208), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve İbn Kesîr'i (ö. 774/1372) saymak mümkündür. Nitekim Zeccâc meseleye Mâtürîdî gibi yaklaşır. Ona göre sonradan gelen âyet ilgili âyetin Abdurrahman b. Ebû Bekir hakkında indiği şeklindeki görüşü geçersiz kılar. Zira bu âyette Allah, söz konusu fiili işleyenlerin azabı hak ettikleri ve dolayısıyla ebediyen iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Oysa Abdurrahman bir mü'mindir, hatta mü'minlerin en faziletlilerinden ve önde gelenlerindedir (سُرْوَاتِهِمْ). Dolayısıyla Zeccâc'a göre âyetin Abdurrahman hakkında nâzil olması mümkün değildir. Burada sahih olan tefsir, âyetin asi bir kâfir hakkında inmiş olmasıdır.³⁵

Râzî konuyla ilgili rivâyete yer verir ve bazı değerlendirmelerde bulunur. Ona göre her ne kadar âyetin Abdurrahman hakkında nâzil olduğunu gösteren bir rivâyet var ise de söz konusu âyet, ana-babasına aynı şekilde davranan herkesi kapsar. Ardından metin tenkidi yapar ve mevzu hakkında Hz. Âişe'nin görüşünü zikrederek aslında âyetin Abdurrahman hakkında inmediğini ispat etmeye çalışır.³⁶

33 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 363.

34 Mukâtil, *Tefsîr*, IV, 21; Taberî, *Câmi'*, XXVI, 25.

35 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 443-444.

36 Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, XXVIII, 20-21.

Ebû Hayyân da Mâtürîdî ve Zeccâc'ın ileri sürdükleri gerekçelerinin benzerlerini zikrederek bu görüşün fâsid olduğunu özellikle vurgular.³⁷

Öte yandan İbn Kesîr âyetin, Abdurrahman b. Ebû Bekir hakkında indiğini iddia edenlerin bulunduğunu fakat bu görüşün, Abdurrahman'ın sonradan güzel bir Müslüman olduğunun bilinmesinden dolayı zayıf olduğunu belirtir.³⁸

Üçüncü grupta ise İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) ve Süyûtî (ö.911/1505) gibi isimler zikredilebilir. Bu müfessirlerin rivâyet ile âyetin telifini mümkün kılacak tarzda görüşler zikrettiği görülmektedir. Meselâ İbnü'l-Cevzî, âyetin Müslüman olmadan önce Abdurrahman b. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğuna ilişkin rivâyeti zikredip bunun cumhur müfessirinin görüşü olduğunu kaydeder.³⁹

Süyûtî ise ilgili rivâyeti benzer bir muhtevayla nüzûl sebebi olarak kaydeder. Sonrasında Abdurrahman'ın Müslüman olduğunu ve onun tövbesiyle ilgili olarak "Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. (Bu da) Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını tastamam vermesi içindir. Asla kendilerine haksızlık yapılmaz."⁴⁰ âyetinin nâzil olduğunu da nakleder.⁴¹ Dolayısıyla her iki müfessir de Abdurrahman'ın böyle bir sözü Müslüman olduktan sonra değil de ancak Müslüman olmadan önce söylemiş olabileceğini belirterek telif yoluna gitmişlerdir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Zeccâc, Ebû Hayyân ve İbn Kesîr gibi âlimler de bu konuda Mâtürîdî gibi düşünmektedir.

Ayrıca Mâtürîdî'nin Hucurât sûresinin 2. âyeti ile ilgili açıklamalarının da bu gözle değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Mâtürîdî söz konusu âyeti izah ederken iki nüzûl sebebi nakleder. Bunlardan ilkinde göre âyet, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda tartışıp seslerini yükseltmeleri üzerine nâzil olmuştur.⁴² Diğer rivâyete göre ise Hz. Peygamber'e bir soru sorulduğunda daha o söz söylemeden konu hakkında konuşan bir grup (şahâbe) hakkında nâzil olmuştur.⁴³ Mâtürîdî naklettiği bu rivâyetleri detaylı bir şekilde tahlil

37 Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, IX, 441-442.

38 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 161.

39 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 380-381.

40 el-Ahkâf 46/19.

41 Süyûtî, *Lübâb*, s. 212.

42 Bu rivâyet oldukça meşhur olup sahîh hadis kitaplarında, müstakil esbâb-ı nüzûl eserlerinde ve de pek çok tefsirde tafsilatlı bir şekilde geçmektedir. Nitekim Buhârî, Tirmizî ve Nesâî, ilgili nüzûl sebebini detaylarıyla birlikte kaydetmektedir. (Buhârî, "Tefsîr", Hucurât 1, (VI, 46); Tirmizî, "Tefsîr", 49 (V, 387); Nesâî, "Âdâbü'l-Kudât", 6, (VIII, 226)). Tirmizî bu hadisi hasen-garib olarak nitelendirmektedir (Tirmizî, "Tefsîr", 49 (V, 387)). Ayrıca Taberî, Vâhidî, Begavî, İbn Atiyye, İbn Kesîr ve Süyûtî de benzer rivâyetleri zikretmektedir (Taberî, *Câmi'*, XXVI, 154-155; Vâhidî, *Esbâb*, s. 402; Begavî, *Meâlimü'l-tenzîl*, VII, 334; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, V, 159; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 207-208; Süyûtî, *Lübâb*, s. 216).

43 Bu rivâyet Cessâs'ta (ö. 370/980) tek bir lafız hariç (لج) aynı şekilde geçmektedir (Cessâs,

etmektedir. “Rivâyetlerde zikredildiği üzere sahâbenin seslerini Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sesinin üstüne çıkarmaları, ona karşı seslerini yükseltmeleri, herhangi bir emir veya nehiy hususunda onun önüne geçmeleri ihtimal dahilinde değildir. Ayrıca âyetteki hitabın Hz. Peygamber’in sohbet halkasında yetişen, emrine ve nehyine tâbi olan sahâbeye yönelik olması da mümkün değildir (لا يَحْتَمَل). Zira onların Hz. Peygamber’in (s.a.v.) huzurunda seslerini yükseltmeleri ancak sehven, gaflet anında veya onun sahâbeye münazara izni vermesiyle ilmî tartışma ortamında mümkün olabilir. Bu gibi durumlar dışında sahabîler Hz. Peygamber’e karşı seslerini yükseltmezler. Çünkü sahâbenin kalbinde Hz. Peygamber çok yüce bir konuma sahip idi ve onlar Hz. Peygamber’e karşı bir emir veya söz ile yahut yüksek sesle konuşma şeklinde onun önüne geçme anlamına gelecek davranışlara cesaret edemeyecekleri kadar büyük bir değer atfediyorlardı. Dolayısıyla âyet mü'minler hakkında değil, müşrikler ve münafıklar hakkındadır.”⁴⁴

Buradaki beyanları dikkatli bir şekilde incelendiğinde Mâtürîdî rivâyetlerde zikredildiği şekliyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahâbîlerin, Hz. Peygamber’in huzurunda seslerini yükseltmelerini, bir emir veya nehiy hususunda onun önüne geçmelerini ihtimal dışı görmesini onların Hz. Peygamber’in sohbet halkasında yetişmesine, emrine ve nehyine tâbi olmalarına ve ayrıca Hz. Peygamber’in sahâbe nezdindeki değerine bağlamaktadır. Bu da göstermektedir ki, Mâtürîdî’ye göre her sahâbî aynı derecede değildir. Burada zikredilen vasıflara sahip Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahâbîler diğerlerinden üstün konumdadır ve bilhassa onlardan Hz. Peygamber’e karşı olumsuz bir davranışın sadır olması ihtimal dışıdır.

Burada dikkat çeken bir diğer husus bu rivâyetin Buhârî (ö. 256/870), Tirmizî gibi sahih hadis kitaplarında geçmesine rağmen, Mâtürîdî’nin rivâyetin nerede geçtiğine, sıhhat derecesinin ne olduğuna bakmaksızın sırf sahâbe algısına ters düştüğü için bu rivâyeti reddetmesidir. Anlaşılan o ki, Mâtürîdî’ye göre bir nüzûl sebebinin sahih kaynaklarda yer alması ilgili rivâyetin kabulü için yeterli değildir. Bunun da ötesinde o, rivâyette anlatılanların âyet metniyle örtüşmesi, peygamber ve sahâbe tasavvuruna uygunluğu gibi temel kriterler çerçevesinde değerlendirmekte ve rivâyette anlatılanlar bu gibi hususlarla ters düştüğünde o rivâyeti doğrudan reddetmektedir.⁴⁵

Yukarıdaki örnekler dışında Mâtürîdî’nin, Hz. Peygamber’in zevcelerine⁴⁶, Hz. Osman ile ashâbına⁴⁷ ve Ensâr’a yakıştıramayarak⁴⁸ reddettiği rivâyetleri de bu bağlamda zikretmek mümkündür.

Ahkâmü'l-Kur'an, V, 277). Ayrıca Sa'lebî (ö. 427/1035) benzer bir rivâyeti bu âyetin değil de bir önceki âyetin nüzûl sebebi olarak kaydetmektedir (Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 71).

44 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIV, 57-58.

45 Benzer bir görüş için bkz. Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, s. 168.

46 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 331.

47 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 187.

48 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 187.

2.2.3. Hem Sahâbe'ye Hem de Hz. Peygamber'e Yakıştıramaması

Bazen ise Mâtürîdî rivâyette anlatılanları hem Sahâbe hem de Hz. Peygamber hakkında imkânsız görmektedir. Nitekim Ahkâf sûresinin 9. âyetinde geçen "... Bana ve size ne yapılacağımlı bilmem.../ وَمَا أُذْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ" ifadesiyle ilgili naklettiği rivâyete yönelik değerlendirmelerde bulunurken böyle bir tavır takınmaktadır. Rivâyete göre Mekkeliler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve ashâbına türlü şekillerde eziyet ediyorlardı. Sahâbe Mekkelilerin yaptıklarını Hz. Peygamber'e şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "onlarla ilgili savaşla veya başka bir şey ile emrolunmadım, buna sabredin, fakat rüyamda şöyle şöyle özelliklere sahip bir başka yere hicret edeceğimi gördüm" dedi. Sahâbe buna sevindi. Bu müjdenin üzerinden belli bir zaman geçti. Hz. Peygamber'in zikrettiği şeylerin gerçekleşmediğini gördüler ve ikinci defa Hz. Peygamber'e Mekkelilerin yaptıklarını şikâyete gidip "Onlardan kurtulacağımıza dâir bize söylediğin şeyi göremiyoruz." dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise onlara "ben bunu sadece rüyamda gördüm. Gerçekleşecek mi gerçekleşmeyecek mi bununla ilgili gökten bir vahiy inmedi" dedi veya buna benzer bir söz söyledi.⁴⁹

Mâtürîdî'ye göre rivâyetin ilk kısmında anlatıldığı şekliyle sahâbenin gördükleri eziyetten dolayı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şikâyette bulunmaları onun da onlara Mekkelilerin arasından çıkıp gitmeyi vaat etmesi mümkündür. Lakin sahâbenin rivâyetin ikinci bölümünde geçen "onlardan kurtulacağımıza dâir bize söylediğin şeyi göremiyoruz." sözünü söylemesi düşünülemez. Zira bu ifadeyle sahâbe Hz. Peygamber'i yalanla itham etmiş ve ona karşı saygısızlık yapmış olur. Böyle bir şey ise mümkün değildir. Ayrıca sahâbenin bu sözlerine karşılık, peygamberlerin rüyaları gökten inen vahiy gibi olduğu hâlde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlara "ben bunu rüyamda gördüm. Bununla ilgili gökten bir vahiy inmedi" cevabını vermesi de düşünülemez. Dolayısıyla ona göre bu anlatılanların sahih ve sabit olması mümkün değildir (لا يحتمل أن يصح ويثبت).⁵⁰

49 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 354-355. Mâtürîdî'nin nüzûl sigasız olarak naklettiği bu rivâyete lafız ve muhteva cihetiyle benzer rivâyetler sebep ifade etmede nas kabul edilen sigalarla Semerkandî ve İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724) tarafından nakledilmektedir (Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, III, 286; Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, VIII, 468). Öte yandan Ferrâ (ö. 207/822), Vâhidî, İbn Atiyye, Begavî, İbnü'l-Cevzî ve Kurtubî'de de sarîh nüzûl sebebi sigalarıyla böyle bir rivâyet kaydedilmektedir (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 50-51; Vâhidî, *Esbâb*, s. 395; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 253; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, V, 104; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 372; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 186).

50 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 355. Diğer kaynaklarda bu rivâyete yönelik bir eleştiriye rastlayamadık. Yalnız şu kadarı var ki, bu eserlerde Mâtürîdî'nin zikrettiği rivâyetten farklı olarak sahâbenin "Yâ Resûlallah! Rüyamda gördüğün yere ne zaman hicret edeceğiz" şeklindeki sorusu karşısında Hz. Peygamber'in sustuğu ve bunun üzerine ilgili âyetin nâzil olduğu haber verilmektedir. Mâtürîdî'nin reddettiği ifadelerden biri olan "Ben bunu rüyamda gördüm. Ben bana

Görüldüğü üzere burada Mâtürîdî özellikle rivâyetin ikinci bölümünde anlatılanları hem sahâbeye hem de Hz. Peygamber'e yakıştıramayarak reddetmektedir.⁵¹

Burada şu hususu özellikle belirtmek gerekir ki, bazı rivâyetleri reddetmesinden hareketle bir genelleme yaparak Mâtürîdî'nin mutlak mânada sebab-i nüzûl rivâyetlerine itibar etmediğini, her zaman dirâyetini tercih ettiğini söylemek, ona haksızlık olur. Mâtürîdî'nin sahih kaynaklarda geçen bazı nüzûl sebeplerini bile eleştirdiği, söz konusu rivâyetleri kabul etmeyerek kendi dirâyetiyle âyetleri yorumladığı yerler mevcuttur. Fakat bunu yaparken, Kur'an'ın bütünlüğüne, dinin temel ilke ve esaslarına dayandığını da unutmamak gerekir. Dolayısıyla bu gibi yerlerdeki açıklamalarına bakarak Mâtürîdî'nin rivâyetleri olduğu şekliyle kabule yanaşmayan tenkitçi bir müfessir olduğu söylenebilir. Fakat onu tamamen rivâyet karşıtı bir müfessir olarak nitelemek doğru değildir. Nitekim bu misalde de görüldüğü üzere Mâtürîdî'nin, rivâyetin tamamını reddetmeyip özellikle sahâbenin Hz. Peygamber'e karşı saygısızlık içeren cümlelerini ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in dinin temel ilke ve esaslarıyla bağdaşmayan cevabını ihtimal dışı gördüğünü ifade etmesi bunun bir ispatıdır. Eğer rivâyet karşıtı bir müfessir olsaydı hassasiyet gösterip rivâyet içerisinde bir ayrıma gitmez, rivâyetin tamamını reddederdi. Hâlbuki o böyle bir yola başvurmamış ve rivâyetin ilk kısmında anlatılanlarını mümkün gördüğünü özellikle belirtmiştir.

2.3. TARİHÎ GERÇEKLERE AYKIRILIK

Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerini tahlil ederken başvurduğu kriterlerden bir kısmı sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Tarihî gerçeklere aykırılık bunlardan biridir.⁵² Bu bağlamda o, "*İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*"⁵³ âyetinin Hz. Peygamber ve Ebû Cehil hakkında olduğunu söyleyenlere⁵⁴ şu sözleriyle karşı çıkmaktadır:

vahyedilenden başkasına tâbi olmam. Rüyamda gördüğüm şeyler çıkacak mı çıkmayacak mı? bilmiyorum" vb. sözlerin ise âyet nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından serdedildiği anlaşılmaktadır (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 51, Vâhidî, *Esbâb*, s. 395). Dolayısıyla ilgili eserlerde bu bölümün, nüzûl sebebi rivâyetinin dışında kaldığını belirtmek gerekir.

51 Diğer kaynaklarda rivâyete yönelik bu tür eleştirilere rastlayamadık.

52 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 74-75; Subhi Sâlih, *Mebâhis fi'ulûmi'l-Kur'an*, s. 137; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 120.

53 el-Fussilet 41/34.

54 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 134. Mâtürîdî bu görüşü ehl-i te'vilin büyük çoğunluğuna nüzûl sigası olmaksızın atfetmektedir. Konuyla ilgili kaynak araştırması yapıldığında Mâtürîdî'nin naklettiği bu rivâyetin, aynı muhteva ve yapıyla (nüzûl sigası olmaksızın) ilk dönem eserlerinden sadece Mukâtil'de geçtiği görülmektedir (Mukâtil, *Tefsir*, III, 743). Benzer bir rivâyete Semerkandî'de rastlamak da mümkündür (Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, III, 227). Mâtürîdî

“Fakat bu ihtimal dışıdır (لا يَحْتَمَل). Zira âyette ‘...Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir’ şeklinde ifade edilen dostluk, Hz. Peygamber ile Ebû Cehil arasında hiçbir zaman meydana gelmemiştir. Bilakis Ebû Cehil’in, Hz. Peygamber’e olan düşmanlığı Bedir günü insanları onun aleyhinde kışkırtıp karşısına çıkıncaya kadar devam etmiş; nihâyetinde yaptıkları kendine dönmüş ve Bedir’de öldürülmüştür. Bu tarihî vakıa da göstermektedir ki, âyette kendisinden bahsedilen kişinin Ebû Cehil olması mümkün değildir.”⁵⁵

Anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdî’nin burada problem edindiği husus, Hz. Peygamber ve Ebû Cehil’in âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilmesidir. O, tarihî gerçeklerle aykırı düştüğü için böyle bir şeyi mümkün görmemektedir. Zira âyette Hz. Peygamber’in, kendine kötülük yapan birine iyilikle karşılık verdiğinde yaptığı bu iyilik sayesinde aralarında düşmanlık bulunan söz konusu kişiyle samimi dost olma ihtimalinden bahsedilmektedir. Rivâyette bu kişinin Ebû Cehil olduğu ifade edilmektedir. Hâlbuki Mâtürîdî’ye göre söz konusu rivâyet, tarihî vakıalara arz edildiğinde, hayatının hiçbir döneminde Ebû Cehil ile Hz. Peygamber arasında âyette bahsi geçen dostluğun cereyan etmediği gerçeği açık bir şekilde ortada dururken âyeti Ebû Cehil ile ilişkilendirmenin hiçbir anlamı yoktur. Dolayısıyla âyet ile nüzûl sebebi bütünleştirildiğinde ortaya çıkan anlam ile tarihî vakıa birbiriyle örtüşmemektedir. Bu nedenle Mâtürîdî âyetin, Ebû Cehil hakkında nâzil olmasını ihtimal dışı görmektedir.

Mâtürîdî’nin buradaki açıklamalarını destekler mahiyette bir kısım tefsirlerde bu âyetin Ebû Cehil değil de, Ebû Süfyân hakkında nâzil olduğu belirtilmektedir.⁵⁶ Bu görüş kabul edildiğinde Mâtürîdî’nin tenkit ettiği tarihsel tezat ortadan kalkmaktadır. Zira Ebû Süfyân’ın Mekke’nin fethinden sonra Müslüman olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bütün bu veriler birlikte düşünüldüğünde Mâtürîdî’nin aslında burada ilk dönemde sadece Mukâtil’de geçen bu nüzûl sebebi rivâyetindeki tarihî vakıaya aykırı düşen görüşü reddettiği anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî “Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah’ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır.”⁵⁷ âyetinin Abbâs b. Abdülmuttalib

her ne kadar bu bilgiyi nüzûl sigasız bir şekilde zikretse de rivâyeti naklettikten sonraki yorumları dikkatlice incelendiğinde âyetin nüzûl sebebine yönelik değerlendirmeler yaptığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, Mâverîdî (ö. 450/1058) ve Sa’lebî benzer bir rivâyeti nüzûl sebebi sigasıyla birlikte kaydetmektedir (Sa’lebî, *el-Keşf*, VIII, 297; Mâverîdî, *en-Nüket*, V, 182). Bu nedenle ilgili rivâyeti burada örnek olarak zikrettik.

55 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, XIII, 134.

56 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1216; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, IX, s. 306; Hâzin, *Tefsîrü'l-Hâzin*, IV, 89.

57 et-Tevbe 9/17.

hakkında nâzil olduğuna delâlet eden sebab-i nüzûl rivâyetini de yine aynı gerekçeyle reddetmektedir. Rivâyete göre Abbâs b. Abdülmuttalib, Bedir günü esir düştü. Aralarında Ali b. Ebû Tâlib'in de bulunduğu Ensâr ve Muhacirlerden oluşan bir grup ona doğru yöneldi ve Allah'ı inkâr etmesi, peygamber ile savaşması ve akrabalık bağlarını koparmasından dolayı onu kınadılar. Abbâs b. Abdülmuttalib “*size ne oluyor da iyiliklerimizi bırakıp kötülüklerimizi zikrediyorsunuz?*” dedi. Onlar ise “*Yoksa sizin iyilikleriniz de mi var?*” dedi. Abbâs b. Abdülmuttalib, “*Allah'a yemin olsun ki evet var. Muhakkak ki biz, Mescid-i Haram'ı imar ederiz, Kâbe'nin perdedarlığını yaparız, hacılara su veririz, esirleri kurtarız.*” dedi de bunun üzerine Allah, bu âyeti ona cevap olarak inzâl buyurdu.⁵⁸

Mâtürîdî'ye göre âyetin son kısmında yer alan “*Onların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır.*” ifadesi, rivâyette zikredilenlerin aksine söz konusu âyetin Abbâs b. Abdülmuttalib hakkında nâzil olma ihtimalinin bulunmadığına (لا يحتمل) delil teşkil etmektedir. Zira sonradan Müslüman olan Abbâs b. Abdülmuttalib'in Müslüman olduktan sonra böyle bir tehdide maruz kalması ihtimal dışıdır.⁵⁹

2.4. SİYAKA AYKIRILIK

Siyak, nüzûl sebeplerinin kabulünde ve reddinde temel bir fonksiyona sahiptir. Esbâb-ı nüzûl ilminde yapılan hatalardan çoğu siyakı ihmal etmekten kaynaklanmaktadır.⁶⁰ İşte bu nedenle sebab-i nüzûl rivâyetlerinin sahihliğini ortaya koyarken siyakın göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmektedir.⁶¹

Kur'an'ın kendi bütünlüğünü göz önünde bulundurarak âyetin nüzûlüyle ilgili bir değerlendirme yapabilmek mümkün ise öncelikle buradan hareketle sebab-i nüzûl rivâyeti hakkında hüküm vermek gerekir. Zira Kur'an'ın içyapısı, âyetler ve sûreler arası ilişkiler bilindiğinde esbâb-ı nüzûl rivâyetleri ile ilgili yorum yapmak daha kolay bir hâl almakta ve özellikle bir âyet için birden çok rivâyet bulunduğu takdirde tercih hususunda önemli bir ayrıcalık sağlamaktadır. Bu mânada âyetlerin siyakına aykırılık arz eden bir rivâyetin kabul edilemeyeceğini ifade edilmektedir.⁶²

58 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 311. Bu nüzûl sebebi aynı muhtevayla ve oldukça yakın lafızlarla Mukâtil'de geçmektedir (Mukâtil, *Tefsîr*, II, 162). Ayr. Taberî, Vâhidî, İbnü'l-Cevzî ve Süyûtî gibi pek çok müfessir de ilgili rivâyeti eserlerinde kaydetmektedir (Taberî, *Câmi*, X, 124-125; Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, II, 46; Vâhidî, *Esbâb*, s. 246; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 407-408; Süyûtî, *Lübâb*, s. 123).

59 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 312. Kaynaklarda bu rivâyet hakkında herhangi bir eleştiriyle karşılaşmadık.

60 Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü'l-burhân*, I, 266.

61 Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü'l-burhân*, I, 308. Siyakın, nüzûl sebeplerini tahlildeki önemi ve örnekler için ayr. bkz. Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü'l-burhân*, I, 320-330.

62 Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü'l-burhân*, I, 312.

Te 'vilât bu gözle incelendiğinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini değerlendiren Mâtürîdî'nin zaman zaman siyak deliline başvurduğu görülmektedir. O, bazı nüzûl sebeplerini özellikle siyaka aykırılıkları nedeniyle reddetmektedir. Nitekim "*Elif Lâm Mîm. Rumlar yakın bir yerde mağlûb oldular. Ama bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler.*"⁶³ âyetiyle ilgili nakledilen nüzûl sebebini bu gerekçeyle kabul etmemektedir. Mâtürîdî'nin ehl-i te'vile nispet ettiği rivâyete göre müşrikler, mü'minler Mekke'de iken onlarla mücadele ediyorlar ve "*Şüphesiz Rumlar Ehl-i Kitâb'ır. Mecûsîler onlara galip geldi. Siz de peygamberinize indirilen kitap ile galip geleceğinizi iddia ediyorsunuz. Oysa İranlılar Rumları nasıl yendiyse biz de sizi öyle yeneceğiz.*" diyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ ilgili âyetleri indirdi.⁶⁴

Mâtürîdî'nin rivâyete yönelik değerlendirmesi şu şekildedir:

"Lakin (rivâyet bu şekilde olmasına rağmen) sonraki âyetlerde '...O gün Allah'ın yardımıyla/zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir.' ifadeleri yer almaktadır. Mü'minlerin, Rumların İranlılara galip gelmesine sevinmiş olması ve Rumlar kâfir oldukları hâlde ve de galibiyetleri bir masiyet iken bu galibiyetin Allah'ın yardımı diye isimlendirilmesi ihtimal dâhilinde değildir (لا یمتثل). Ancak burada şöyle bir ihtimalden söz edilebilir: Rumlar da Ehl-i Kitâb idi. Allah'ın kitaplarına açıktan iman ediyorlar, o kitapları tasdik edip yine onlarla amel ediyorlardı. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.v.), onların kitaplarının ve resûllerinin tamamını tasdik edici olarak gönderilmişti. İşte Müslümanlar bu nedenle sevinmişlerdi. Eğer böyle olursa Müslümanların buna sevinmeleri ve galibiyetin Allah'ın zaferi diye isimlendirilmesi câizdir. Bunun dışında âyetin ehl-i te'vilin söylediği şekilde anlaşılması ise câiz değildir."⁶⁵

Görülen o ki, Mâtürîdî nakledilen nüzûl sebebini rivâyetini âyetin siyakına ters düştüğü için kabul etmemektedir. Mâtürîdî'ye göre mü'minlerin mutlak mânada Rumların zafer kazanmalarına sevinmeleri mümkün değildir. Bununla birlikte Ehl-i Kitâb olan Rumların Allah'ın kitaplarına iman edip onlarla amel etmeleri ve Hz. Peygamber'in Allah'ın bütün kitaplarını ve peygamberlerini tasdik edici olarak gönderilmesi gibi hususları göz önünde bulundurarak mü'minler bu galibiyete sevinmiş olabilirler. Bu ihtimal dışında siyaka aykırılık arz ettiği için nakledilen rivâyetin âyetin nüzûl sebebini olması mümkün değildir.

63 er-Rûm 30/1-3.

64 Mâtürîdî, *Te 'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 151. Benzer bir rivâyet Mukâtil'de nüzûl sigası olmaksızın geçmektedir (Mukâtil, *Tefsîr*, III, 407-408). Bu rivâyetin farklı bir varyantını Tirmizî sebep ifade etmede nas kabul edilen bir sigayla nakletmektedir (Tirmizî, "Tefsîr", 30, (V, 343)). Bunun yanı sıra benzer nüzûl sebeplerini İbnü'l-Cevzî, Vâhidî, Süyûtî gibi müfessirlerin eserlerinde görmek de mümkündür (Taberî, *Câmi'*, XI, 22-27; Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, III, 3; Vâhidî, *Esbâb*, s. 354-355; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 286-287; Süyûtî, *Lübâb*, s. 183).

65 Mâtürîdî, *Te 'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 151-152.

Kaynaklarda bu rivâyet hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Bazı müfessirler rivâyette anlatılanları reddederken bazıları ise mümkün görmektedir. Nitekim Râzî de Mâtürîdî gibi Müslümanların Rumların zaferine sevinmelerini ihtimal dışı görmektedir. Ona göre Müslümanların, Ehl-i Kitâb'ın galibiyetine değil de, kendilerinin Bedir'de müşriklere karşı kazandıkları zafere sevinmiş olmaları daha doğru bir yorumdur. Zira her iki galibiyet de aynı günde yaşanmıştır. Rumların zafer haberi ise aynı gün içerisinde değil daha sonradan Müslümanlara ulaşmıştır. Bu nedenle o gün Müslümanların, Rumların zaferine sevinmiş olmaları mümkün değildir.⁶⁶

Bunun dışında diğer kaynaklarda daha çok Mâtürîdî'nin de sonradan ifade ettiği üzere bu sevincin, Rumların da Müslümanlar gibi Ehl-i Kitâb oluşundan kaynaklandığı ifade edilmekte ve bu duruma yönelik herhangi bir sıkıntıdan bahsedilmemektedir.⁶⁷ Buna ilave olarak İbn Atiyye Müslümanların Ehl-i Kitâb'ın zaferi üzerine yaşadıkları sevincin fitrî bir şey olduğunu psikolojik gerekçeleriyle birlikte izah etmektedir.⁶⁸

Kurtubî ise Müslümanların neye sevindikleri ile ilgili rivâyetleri naklettikten sonra görüşlerin tamamını ihtimal dâhilinde gördüğünü belirtmektedir. Ona göre Müslümanların kendi zaferlerine sevinmeleri mümkün olduğu gibi Rumların zaferlerine sevinmiş olmaları da mümkündür. Ayrıca Müslümanlar burada Allah'ın vaadini yerine getirmesinden dolayı da sevinç yaşamış olabilirler.⁶⁹

2.5. ARAP DİLİ KURALLARINA AYKIRILIK

Mâtürîdî kimi rivâyetleri ise Arap dilinin genel esaslarına aykırılık arz ettiği için ihtimal dışı görmektedir. Burada Mâtürîdî'nin Duhâ sûresinin ilk âyetleri hakkında naklettiği nüzûl sebebi rivâyetine yönelik yaptığı açıklamaları örnek gösterilebilir. Rivâyete göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen vahiy gecikmiş, o da bu yüzden büyük bir endişeye kapılmıştı. Bu endişeli durumundan dolayı Hz. Hatice, Hz. Peygamber'e "*Rabb'inin sana darıldığını ve seni terk ettiğini görüyorum*" demiş ve bunun üzerine yeminle tekidli olarak "*Rabbini seni terk etmedi, sana darılmadı da.*"⁷⁰ âyeti nâzil olmuştur.⁷¹

66 Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, XXV, 85.

67 Taberî, *Câmi'*, XI, 20-27; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, VI, 259-260; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 407-409.

68 İbn Atiyye, *el-Muharrar*, IV, 370.

69 Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 397-398.

70 ed-Duhâ 93/3.

71 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 242. Birkaç küçük lafız farklılığı hariç bu nüzûl sebebi rivâyeti neredeyse aynı şekilde Taberî, Vâhidî, İbn Atiyye, İbn Kesîr, Süyûtî ve Âlûsî'de geçmektedir (Taberî, *Câmi'*, XXX, 291-292; Vâhidî, *Esbâb*, s. 482; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, V, 579; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 524; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 284). Rivâyetin iki farklı

Âyetin Hz. Hatice'nin rivâyette zikredilen sözü sonrasında nâzil olmasını ihtimal dışı gören (غير محتمل) Mâtürîdî, Allah'ın, peygamberini terk etmeyeceğini ve ona darılmayacağını Hz. Hatice'nin bildiğini ve ayrıca bütün mü'minlerin de Allah'ın, peygamberlerinden hiçbirini terk etmeyeceği inancına sahip olduklarını belirtmektedir. Buradan hareketle yemine gerek olmadan Hz. Hatice'nin, Rabb'inin onu terk etmediği ve ona darılmadığına dâir haberi tasdik edeceğini, böyle olduğunda da yeminin bir mânasının kalmayacağını söylemektedir.⁷²

Anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdî burada Arap dilinde kullanılan yemin üslubundan hareketle rivâyete itiraz etmektedir. Bilindiği üzere Arapçada muhatapın durumuna göre haber tekidli veya tekidsiz gelebilir. Eğer muhatap, verilecek haber hususunda münkir ve mütereddid değilse haber tekidsiz bir şekilde iletilirken, muhatapın zihninde bir tereddüt varsa veya tamamen inkârcı ise duruma göre bir veya daha fazla tekid edatı ile haber kendisine iletilir.⁷³ İşte Mâtürîdî açıkça belirtmese de burada bu konuya değinmekte, rivâyette anlatıldığı şekliyle Hz. Hatice'nin sözleri üzerine âyetin inmesine imkân vermemektedir. Zira Mâtürîdî'ye göre Hz. Hatice'nin sözleri üzerine nâzil olduğu iddia edilen bu âyet metin açısından incelendiğinde yeminin cevabı olduğu görülmektedir. Yani haber tekidli bir şekilde gelmiştir. Dolayısıyla kendisine haber verilen yani âyetin hakkında nâzil olduğu kişinin haberin kabulü noktasında mütereddid olması gerekir. Oysa Hz. Hatice'nin, Rabb'inin Hz. Muhammed'i terk etmediğini ve ona darılmadığını beyan eden haberi en ufak bir şüpheyeye dahi kapılmadan doğrudan tasdik edeceği açıktır. Hâl böyle iken âyetin Hz. Hatice hakkında indiği var sayıldığında haberin öncesinde tekid için gelen yeminler bir anlam ifade etmemekte ve cümle belîğ olmaktan çıkmaktadır. Bu gerekçeden dolayı Mâtürîdî'ye göre nüzûl sebebinde anlatıldığı şekliyle âyetin Hz. Hatice hakkında nâzil olması mümkün değildir.⁷⁴

tarikine yer veren Süyûtî her iki rivâyetin de mürsel olmasına rağmen, râvilerinin sika olduğunu ifade etmektedir (Süyûtî, *Lübâb*, s. 259).

72 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVII, 242-243.

73 Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, s. 28.

74 Kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla âyetin nüzûlüne sebep olan bu sözü kimin söylediği hakkında üç farklı görüş mevcuttur. Yukarıda da ifade edildiği üzere bazı tefsirlerde bu kişinin Hz. Hatice olduğu ifade edilmektedir. Buhârî farklı tarikleriyle birlikte benzer iki nüzûl sebebi rivâyeti nakletmektedir. İlk rivâyette "Kureyşli bir kadın", ikincisinde ise "bir kadın" ifadesine yer vermesine rağmen, bu kadının kim olduğunu açıkça zikretmemektedir (Buhârî, "Teheccüd", 4 (II, 43); "Tefsîr", Duhâ, 1 (VI, 86)). Bazı kaynaklarda bu kadının Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemîl olduğu belirtilmektedir (İbn Atiyye, *el-Muharrar*, V, 579; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, XXXI, 190). Diğer pek çok kaynakta ise bu sözü müşriklerin söylediği kaydedilmektedir (Müslim, "Cihâd", 114 (II, 1421-1422); Tirmizî, "Tefsîr", 93 (V, 442); Begavî, *Meâlimü'l-tenzil*, VIII, 454; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, XXXI, 190; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IX, 169). Bazı tefsirler ise bu rivâyetlerin tamamına yer vermektedir (Taberî, *Câmi'*, XXX, 290-292; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 523-524).

Mâtürîdî'nin reddettiği Hz. Hatice ile ilgili bu rivâyetin başka âlimler tarafından da eleştirildiği görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Müneyyir, Hz. Hatice gibi imanı kuvvetli olan birinin böyle bir söz söylemesinin mümkün olmadığını belirtir.⁷⁵ İbn Kesîr ise Hz. Hatice ile ilgili iki nüzûl sebebi rivâyetini naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: “*Bu hadisler mürseldir. Muhtemelen Hz. Hatice'nin böyle bir söz söylediği sabit (mahfuz) değildir. Bunu söylemişse bile üzüntüsünden söylemiştir.*”⁷⁶ Âlûsî, iyi niyetle dahi olsa Hz. Hatice'nin böyle bir söz söylemiş olabileceğine dâir yapılan yorumlara katılmaz ve bunu son derece uzak bir ihtimal olarak görür. Ayrıca sahih haberlerde geçen ve cumhurun da kabul ettiği üzere bu sözü müşriklerin söylediğini kaydeder.⁷⁷ İzzet Derveze de aynı şekilde Hz. Hatice hakkında anlatılanların sahih olmadığını söyler.⁷⁸ Konuyla ilgili rivâyetleri senedi yönüyle tahlil eden Süyûtî ise râvîlerinin sika olduğunu ifade etmekle birlikte her iki rivâyetin de mürsel olduğu notunu düşer.⁷⁹

2.6. NESH TELAKKİSİNE AYKIRILIK

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî sadece bir yerde naklettiği nüzûl sebebi rivâyetini nesh telakkisine aykırı düştüğü için reddetmektedir. Ehl-i te'vîlin dediğine göre “*Onların büyük kısmı eski ümmetlerden, bir kısmı da sonrakilerdendir. / نُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ*” âyetleri⁸⁰ nâzil olunca ashâb çok üzülmüş ve “*Bir kısmımız hariç kimse cennete giremeyecek*” demişlerdi. Bunun üzerine “*Bunların birçoğu öncekilerden, birçoğu da sonrakilerdendir. / نُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَنُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ*”⁸¹ âyetleri nâzil oldu.⁸²

Mâtürîdî'ye göre rivâyette anlatılanlar ihtimal dâhilinde (لا يحتمل) değildir. Zira âyette zikredilen husus bir haberdir ve haberlerde nesh vârid olmaz.

Diğer kaynaklarda benzer rivâyetlere sıkça rastlanmaktadır. Ferrâ (ö. 207/822), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ve Mâverdî (ö. 450/1058) gibi müfessirler ilgili rivâyet hakkında herhangi bir değerlendirme yapmazken;⁸³ Zemahşerî, İbnü'l-Cevzî

75 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 9 (hadis nr. 1125).

76 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 524.

77 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 284.

78 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadis*, I, 552.

79 Süyûtî, *Lübâb*, s. 259.

80 el-Vâkıa 56/13-14.

81 el-Vâkıa 56/39-40.

82 Ahmed b. Hanbel lafız ve muhteva itibariyle benzer bir rivâyeti Ebû Hureyre'den nakletmektedir (Ahmed b. Hanbel, II, 39). Ayr. bu rivâyet Ferrâ, Semerkandî ve İbnü'l-Cevzî'de de geçmektedir (Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, III, 126; Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, III, 392; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 143). Vâhidî, İbn Kesîr ve Süyûtî ise benzer rivâyetleri farklı tarihleriyle birlikte zikretmektedir (Vâhidî, *Esbâb*, s. 422; Süyûtî, *Lübâb*, s. 225).

83 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, III, 126; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3330; Mâverdî, *et-Nüket*, V, s. 449-50.

Kurtubî ve Nisâbü'rî (ö. 730/1329?) gibi müfessirler ise bu rivâyeti temelde iki gerekçeden dolayı tenkit etmektedir.

Bunlardan ilki Mâtürîdî'nin de zikrettiği gibi rivâyette haber ifade eden âyetlerin birbirini neshinden söz edilmesidir. Haberlerde nesh ise câiz değildir.⁸⁴

Diğeri ise birbirini nesh ettiği iddia edilen âyetler arasında konu birlikteliğinin olmayışıdır. Şöyle ki; mensûh olduğu söylenen âyetlerde (ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَىٰ وَثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ) "ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَىٰ وَثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ" (الثَّلَاثَةُ مِنَ الْأُولَىٰ وَالثَّلَاثَةُ مِنَ الْآخِرِينَ) "önce geçenler"den bahsedilirken nâsîh olduğu iddia edilen âyetlerde (ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَىٰ وَثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ) ise "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" (ashâb-ı yemîn) in özelliklerinden söz edilmektedir. Dolayısıyla konular farklılık arz ettiği için neshin vâki olması da mümkün değildir.⁸⁵

SONUÇ

Mâtürîdî zaman zaman âyetlerin mânâlarını tespitte nüzûl sebebi rivâyetlerinden istifade etse de bazen bu rivâyetleri tenkit edip reddetmektedir. Mâtürîdî'nin bazı nüzûl sebebi rivâyetlerini reddetmesi, haber-i vâhidlere bakışı ve metni esas alan bir Kur'an anlayışına sahip oluşuyla doğrudan ilişkilidir.

Mâtürîdî'ye göre nüzûl sebebi rivâyetleri haber-i vâhid hükmünde olduğu için bu rivâyetlerle amel etmek zorunlu değildir. Senet ve metin cihetiyle yapılan değerlendirmeler sonucunda rivâyetin sahih olduğu sonucuna ulaşırsa o rivâyetle amel edilir. Yoksa amel edilmez.

Mâtürîdî metin merkezli bir Kur'an anlayışına sahiptir. Tefsirinde naklettiği nüzûl sebebi rivâyetleri hakkında hiçbir zaman senet tenkidi yapmamaktadır. Bu nedenle nüzûl sebebi rivâyetinin kabulü için öncelikle rivâyette anlatılanların âyet metniyle uyumlu olmasına bakmaktadır. Mâtürîdî bu yaklaşımıyla esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin değerlendirilmesinde klasik anlayıştan farklı bir noktada durduğunu ortaya koymaktadır. Zira geçmişten günümüze değin Kur'an ve tefsir sahasında araştırma yapan âlimlerin kahir ekseriyeti, metni anlayabilmek için öncelikle metnin ortaya çıkmasına sebep teşkil eden olayların bilinmesi gerektiğini özellikle ifade etmişlerdir. Dolayısıyla metnin delâlet ettiği mânâyı tam olarak anlayabilmek için metnin dış bağlamına önem vermişlerdir. Mâtürîdî ise farklı bir yol benimseyerek âyetin mânâsını tespitte metnin dışından gelen esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine öncelik vermek yerine metin içi bağlama ve metinler arası bütünlüğe değer atfetmektedir. O hâlde Mâtürîdî'ye göre âyetlerin nüzûl sebeplerini tespitte ilk kaynak rivâyetler değil, âyet metninin bizzat kendisidir. İşte bu nedenle Mâtürîdî âyet

84 Zemaşerî, *el-Keşşâf*, s. 1347; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 143; Kurtubî, *el-Câmi'*, XX, 184; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân*, VI, 240.

85 Zemaşerî, *el-Keşşâf*, s. 1347; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 143; Kurtubî, *el-Câmi'*, XX, 184; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân*, VI, 240.

metniyle örtüşmeyen rivâyetleri reddetmektedir. Buna bağlı olarak tarihî gerçeklere, siyaka, Arap diline, nesh telakkisine aykırılık gibi nedenler de zaman zaman Mâtürîdî'yi nüzûl sebeplerini redde sevk etmektedir.

Mâtürîdî'nin tefsiri incelendiğinde Hz. Peygamber'e ve sahâbeye karşı son derece hassas olduğu, peygamber ve sahâbe algısının âyetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında etkin bir rol üstlendiği görülmektedir. Bundan dolayı Mâtürîdî, Hz. Peygamber ve sahâbeye yakıştıramadığı söz veya fiilleri ihtiva eden rivâyetleri de kesin bir dille reddetmektedir.

Mâtürîdî'nin reddettiği nüzûl sebebi rivâyetlerinin bir kısmı kendisinden önce veya sonra yazılan bazı eserlerde benzer şekilde tenkit edilmiş olmasına rağmen, bazılarının herhangi bir tahlil ve değerlendirme yapılmadan doğrudan nakledildiği görülmektedir. Bu yönüyle *Te'vîlât*'ta esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine yönelik herhangi bir kaynakta rastlanması mümkün olmayan son derece orijinal değerlendirmeler ve yaklaşımlar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMED b. HANBEL, *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları/Dârü Sahnûn, 2. bs., 1413/1992, I-VI.
- el-ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Muhammed, *Râhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1418/1997, I-XXX.
- BAKKAL, Mustafa Cihad, "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl", basılmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018.
- BAKKAL, Mustafa Cihad, "Mâtürîdî'nin İbtidâen Nüzûl Anlayışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/2 (2018): 62-74.
- el-BEGAVÎ, *Tefsîrü'l-Begavî (Meâlimü't-tenzîl)*, Riyad: Dârü Tayyibe, 4. bs., 1418/1997, I-VIII.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları/Dârü Sahnûn, 2. bs., 1413/1992, I-VIII.
- el-BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, *Tefsîrü'rûhi'l-beyân*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., I-X.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 12. bs., 1998.
- el-CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Gamhâvî, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1992, I-V.
- DEMİRCİ, Muhsin, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, XI: 360-362.
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *et-Tefsîrü'l-hadis: Tertîbü's-süver hasebe'n-nüzûl*, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. bs., 1421/2000, I-IX+Fihrist.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf el-Gurnâfî el-Endelusî, *el-Bahrü'l-muhîti fî't-efsîr*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1413/1992, I-X+Fihrist.
- EBÛSSUÛD, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-kerîm*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., I-IX.
- FADL HASAN ABBÂS, *İtkânü'l-burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Amman: Dârü'l-Furkân, 1997, I-II.
- el-FERRÂ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Meânî'l-Kur'ân*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. bs., 1403/1983, I-III.

- el-HÂZİN, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî, *Tefsîrü'l-Hâzin (Lübâbü't-te'vil fi maâni't-tenzil)*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., 1425/2004, I-IV.
- İBN ATİYYE, Kâdî Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlip el-Endelûsî, *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Hânî el-Hâc, Kahire: Dârü't-Tevfikîyyeti li't-Türâs, 2001, I-V.
- İBN EBÎ HÂTİM er-Râzî, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mekke: Mektebetü Nizâr, 1417/1997, I-X.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-İmam Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, b.y.: el-Mektebetü's-Selefiyye, t.y., Mukaddime+I-XIII.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1. bs., 1384-1388/1964-1968, I-IX.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr el-Kurâşî ed-Dımeşkî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1. bs., 1408/1988, I-IV.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları/Dârü Sahnûn, 2. bs., 1413/1992, I-II.
- el-KAZVİNÎ, el-Hatîb, Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., 1424/2003.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. bs., 1427/2006, I-XXII+Fihrist.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi, Ankara: İSAM Yayınları, 2003.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mîzân Yayınevi, 2005-2011, I-XVII.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'uyûn (Tefsîrü'l-Mâverdi)*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye-Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., I-VI.
- MUKÂTİL b. SÜLEYMAN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1. bs., 1423/2002, I-V.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları/Dârü Sahnûn, 2. bs., 1413/1992, I-III.
- en-NİSÂBÜRÎ, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-Furkân*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., 1416/1996, I-VI.
- ÖZDEŞ, Talip, *Mâturîdî'nin Tefsîr Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- er-RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîrü'l-kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004, I-XXXII+Fihrist.
- es-SALEBÎ, Ebü İshâk, *el-Keşf ve'l-beyân (Tefsîrü's-Sa'lebi)*, thk. Ebü Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002, I-X.s
- SUBHÎ SÂLİH, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1977.
- es-SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*, haz. Abdürrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1426/2006.
- ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ, *el-Fevzü'l-kebîr fi usûli't-tefsîr*, Dımeşk: Dârü'l-Ğâvâsni li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 1429/2008.
- et-TABERÎ, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, haz. Sıtkı Cemil el-Attâr, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995, I-XXX.

el-VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâri'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., 1411/1991.

ez-ZECCÂC, Ebü İshâk İbrâhim b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. bs., 1408/1988, I-V.